

Julian M. Skelnik

Organizacja i właściwość wojskowych sądów admiralskich i marynarskich w latach 1920–1939

W odrodzonym po 1918 r. wojsku polskim poza formacjami broni, biorącymi bezpośredni udział w działaniach frontowych, wykształciły się liczne służby zabezpieczające sprawne funkcjonowanie wojska. Jedną z nich była służba sprawiedliwości, dbająca o rzetelne sprawowanie wymiaru sprawiedliwości w wojsku. W ramach tej służby działała zawsze określona komórka administracyjna Ministerstwa Spraw Wojskowych, prokuratury wojskowe, więzienia i areszty wojskowe, radcowie prawni oraz mające zasadnicze znaczenie sądy wojskowe. Te ostatnie dzieliły się na sądy wojska i sądy marynarki wojennej¹.

¹ Artykuł omawia jedynie organizację i właściwość sądów stałych marynarki wojennej w latach 1920–1939. Pozostałe kwestie zostały zasygnalizowane tylko w takim zakresie, w jakim było to konieczne dla wyjaśnienia lub czytelniejszego przedstawienia omawianej problematyki. Celowo pominięty został problem kompetencji sądów do rozpoznawania określonych spraw. Jego przedstawienie wymaga bowiem odrębnego opracowania i nie jest ściśle związane z problematyką sądownictwa w marynarce wojennej. Pominięty został także problem regulacji dotyczących sądów wojennych marynarki wojennej. Z jednej strony zagadnienie to jest na tyle szerokie, że wymaga osobnego omówienia. Z drugiej brak źródeł, które potwierdzałyby powołanie choć jednego składu takiego sądu w okresie przyjętym przez ramy chronologiczne niniejszego tekstu.

Pierwszym aktem normatywnym porządkującym sytuację wojskowego wymiaru sprawiedliwości po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. był Rozkaz o uregulowaniu sprawy sądownictwa wojskowego na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej, wydany 5 grudnia 1918 r. przez Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego². Likwidował on wszystkie sądy wojskowe, poza Sądami Wojennymi przy Dowództwach Okręgów Generalnych oraz Sądem Wojennym Wojsk Polskich w Warszawie. Tym samym powstała struktura sądownictwa wojskowego pozbawiona osobnego sądownictwa dla marynarki wojennej. Przyjęcie takiego rozwiązania było o tyle zrozumiałe, że Polska Marynarka Wojenna została powołana do życia 28 listopada 1918 r. i w momencie wydania omawianego rozkazu nie była jeszcze w pełni zorganizowana. Tworzenie dla niej osobnego pionu sądownictwa w tym stanie rzeczy było bezcelowe. Wobec braku źródeł należy także przyjąć hipotezę, że w okresie od 28 listopada do 5 grudnia 1918 r. nie powstał jakikolwiek sąd dla marynarki wojennej.

Kolejną regulacją dotyczącą sądownictwa wojskowego był dekret Naczelnego Wodza wojsk polskich o utworzeniu sądów pułkowych z 7 stycznia 1919 r³. Zgodnie z tym dekretem we wszystkich oddziałach i zakładach, których dowódcom przysługują prawa dowódcy pułku, miały być zorganizowane sądy pułkowe. Jednocześnie dokument ten określał tryb postępowania przed tymi sądami. Sądy pułkowe zorganizowane na terenie okręgów generalnych Warszawa, Łódź i Kielce miały posługiwać się procedurą karną wojskową niemiecką, natomiast sądy zorganizowane na terenie okręgów generalnych Kraków i Lublin miały posługiwać się formalnym prawem karnym wojskowym austriackim. W pierwszym przypadku sądy pułkowe miały kompetencje sądów niższego sądownictwa I Brygady

² Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 10 z 1 grudnia 1918 r., poz. 234, Rozkaz o uregulowania sprawy Sądownictwa Wojskowego na ziemiach Rzeczypospolitej Polskiej.

³ Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 4 z 16 stycznia 1919 r., poz. 161, Dekret Naczelnego Wodza wojsk polskich o utworzeniu sądów pułkowych.

Wojsk Polskich⁴, natomiast w drugim przypadku były odpowiednikami sądów brygady⁵ w armii austro-węgierskiej⁶.

Zarówno procedura karna wojskowa niemiecka, jak i austriacka przewidywały tworzenie sądów dla marynarki wojennej. Dlatego należy uznać, że na podstawie rozkazu z 7 stycznia 1919 r. możliwe było tworzenie sądów pułkowych dla oddziałów marynarki wojennej mających dowódców na prawach dowódcy pułku. Przemawia za tym także wykładnia funkcjonalna, bowiem nieutworzenie tego typu sądów dla formacji marynarki wojennej faktycznie pozbawiłoby je sądownictwa niższego. Jego zapewnienie było o tyle istotne, że już w początkowym okresie istnienia marynarka wojenna liczyła około 300 osób⁷.

Sądem odwoławczym od sądów pułkowych formacji marynarki wojennej był Sąd Wojenny przy Dowództwie Okręgu Generalnego,

⁴ Rozkaz o unormowaniu sądownictwa i władzy dyscyplinarnej nad wojskami polskimi z 29 sierpnia 1917 r. powołał do życia sądownictwo wojskowe Królestwa Polskiego. Przewidywał on wprowadzenie na terenie Generał-Gubernatorstwa Warszawskiego i Lubelskiego sądów wojskowych dla żołnierzy Polskiej Siły Zbrojnej, obywateli niemieckich narodowości polskiej. Choć formalnie sądownictwo Polskiej Siły Zbrojnej dzieliło się tak jak niemieckie sądownictwo wojskowe na wyższe i niższe, to w praktyce funkcjonował tylko jeden Sąd Wojenny Inspektoratu Wyszkożenia Polskiej Siły Zbrojnej. Po 24 kwietnia 1918 r. został on przemianowany na Sąd Wojenny I Brygady Wojsk Polskich. Por. Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, sygn. I.341.1.417, br. pag., mszp., Odpis rozkazu o unormowaniu sądownictwa i władzy dyscyplinarnej nad wojskowymi polskimi, Warszawa 29 sierpnia 1917 r.

⁵ Sądownictwo wojskowe Austro-Węgier dla wszystkich formacji poza obroną krajową i marynarką wojenną dzieliło się na sądy brygady, dywizji oraz Najwyższy Trybunał Wojskowy. Por. Dziennik ustaw państwa dla królestwa i krajów w Radzie państwa reprezentowanych, część LV Wydana i rozesłana dnia 8 lipca 1912 r., poz. 130, Ustawa o postępowaniu karnym wojskowym dla wspólnej siły zbrojnej, par. 19.

⁶ Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 4 z 16 stycznia 1919 r., poz. 161, Dekret Naczelnego Wodza wojsk polskich o utworzeniu, pkt 5.

⁷ M. Babnis, *Kronika Polskiej Marynarki Wojennej (październik 1918–marzec 1947)*, [w:] *Kadry Morskie Rzeczypospolitej*, t. II, *Polska Marynarka Wojenna*, cz. I: *Korpus oficerów 1918–1947*, red. J.K. Sawicki, Gdynia 1996.

określony zgodnie z właściwością terytorialną. Nie można więc mówić o wyodrębnieniu sądownictwa dla marynarki wojennej. Jak do tej pory nie udało się odnaleźć potwierdzenia, by faktycznie sformowano jakikolwiek sąd pułkowy w marynarce wojennej.

Kolejnym dokumentem określającym organizację wojskowego wymiaru sprawiedliwości w Polsce był dekret Naczelnego Wodza wojsk polskich ustawa o tymczasowej organizacji sądowej Wojska Polskiego z 19 stycznia 1919 r., stwierdzający, że „stałymi sądami wojskowymi są: sądy pułkowe, sądy wojskowych okręgów generalnych i Naczelny Sąd Wojskowy”⁸. W dokumencie tym nie przewidziano odrębnych sądów dla marynarki wojennej, lecz jedynie potwierdzono dotychczasową strukturę sądownictwa wojskowego.

Bezpośredniego odniesienia do sądów dla marynarki wojennej nie znajdziemy także w dekreście Naczelnego Wodza wojsk polskich z 10 marca 1919 r., który modyfikował siatkę sądów wojskowych w Polsce. Znosił on wybrane i powoływał nowe Sądy Wojennej przy Dowództwach Okręgów Generalnych. Regulacje dotyczące sądów pułkowych pozostawił niezmienione. Także i w tym przypadku nie wspomniano o odrębnych sądach dla marynarki wojennej⁹.

Podstawą dla wyraźnego wskazania osobnego sądownictwa dla marynarki wojennej były dopiero pierwsze rozwiązania ustawowe. Dnia 29 lipca 1919 r. została uchwalona ustawa o tymczasowym sądownictwie wojskowym¹⁰. Następnie 20 stycznia 1920 r. uchwalono ustawę w przedmiocie zmiany art. 5 ustawy z dnia 29 lipca 1919 r. o tymczasowym sądownictwie wojskowym¹¹, która przedłużyła o trzy miesiące przewidziany w poprzedniej ustawie termin na

⁸ Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 11 z 1 lutego 1919 r., poz. 393, Dekret naczelnego wodza wojsk polskich ustawa o tymczasowej organizacji sądowej Wojska Polskiego.

⁹ Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 30 z 18 marca 1919 r., poz. 966, Dekret Naczelnego Wodza wojsk polskich w sprawie wprowadzenia w życie ustawy o tymczasowej organizacji sądowej Wojska Polskiego.

¹⁰ Dz.U.R.P. z 1919 r. Nr 65, poz. 389, Ustawa z dnia 29 lipca 1919 r. o tymczasowym sądownictwie wojskowym.

¹¹ Dz.U.R.P. z 1920 r. Nr 6, poz. 39, Ustawa z dnia 20 stycznia 1920 r. w przedmiocie zmiany art. 5 ustawy z dnia 29 lipca 1919 r. o tymczasowym sądownictwie wojskowym.

wprowadzenie szczegółowych rozwiązań dotyczących organizacji sądownictwa wojskowego.

Na podstawie obu ustaw Rada Ministrów wydała 10 maja 1920 r. rozporządzenie w przedmiocie wprowadzenia w życie na obszarze Rzeczypospolitej ustawy wojskowego postępowania karnego dla wspólnej siły zbrojnej z dnia 5 lipca 1912 r.¹² Wprowadzało ono na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej austriacką ustawę postępowania karnego dla wspólnej siły zbrojnej, z modyfikacjami wynikającymi z konieczności dostosowania tej ustawy do warunków polskiej armii. W art. 10 stwierdzono:

Do rozpoznawania spraw karnych powołuje się:

A. w wojsku:

1. Sądy załogowe
2. Sądy Okręgów Generalnych

B. w marynarce wojennej:

1. Sądy marynarskie
2. Sądy admirałskie

C. Wspólny dla obu:

Najwyższy Sąd Wojskowy

Przepisy dotyczące sądów załogowych i sądów okręgów generalnych należy stosować odpowiednio do sądów marynarskich, względnie admirałskich¹³.

Rozporządzenie stwierdzało jedynie, że sądy marynarskie i admirałskie rozpoznają sprawy w marynarce wojennej, nie precyzując bliżej, co oznacza to wyrażenie. Podobne lakoniczne stwierdzenie znajdowało się w par. 8 ustawy z 5 lipca 1912 r., który mówił, że „postanowienia ustawy niniejszej obowiązują analogicznie także dla

¹² Dz.U.R.P. z 1920 r. Nr 59, poz. 368, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 maja 1920 r. w przedmiocie wprowadzenia w życie na obszarze Rzeczypospolitej ustawy wojskowego postępowania karnego dla wspólnej siły zbrojnej z dnia 5 lipca 1912 r.; Dziennik ustaw państwa dla królestwa i krajów w Radzie państwa reprezentowanych, Część LV. z dnia 8 lipca 1912 r., poz. 130, Ustawa z dnia 5. lipca 1912 o postępowaniu karnym wojskowym dla wspólnej siły zbrojnej.

¹³ *Postępowanie karne wojskowe*, Warszawa 1920, s. 9–10.

marynarki wojennej, jej władz lub osób do niej należących”. Jedyną precyzyjniejszą wskazówkę, kto podlegał pod kompetencję sądów admirałskich i marynarskich, dają przepisy przechodnie rozporządzenia z 10 maja 1920 r., które mówią w kontekście tych sądów o oficerach i marynarzach marynarki wojennej¹⁴. Szczegółowy przepis zawierał także § 166 obowiązującego w Polsce od 1920 do 1928 r. niemieckiego Wojskowego Kodeksu Karnego. Stwierdzał on, że prawu karnemu wojskowemu podlega poza żołnierzami także obsługa okrętu. Natomiast inne osoby wzięte na pokład okrętu w charakterze służbowym miały podlegać jedynie ustawom przewidzianym na czas wojny¹⁵. W tym kontekście istotny jest pogląd Wacława Makowskiego, który za inne osoby wzięte na pokład okrętu w charakterze służbowym uważał urzędników cywilnych marynarki wojennej, a w określonych przypadkach także osoby związane z wojskiem lub marynarką wojenną na mocy jakiegokolwiek stosunku służbowego albo umownego¹⁶.

Omawiane rozporządzenie miało wejść w życie sześć tygodni po jego ogłoszeniu, a więc 2 października 1920 r. Moment ten został przesunięty przez Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z 4 września 1920 r., tak że dniem wejścia w życie nowych przepisów stał się 24 grudnia 1920 r.¹⁷ Nie oznaczało to jednak automatycznego powołania do życia sądów marynarskich i admirałskich. Artykuły 33 i 37 omawianego rozporządzenia zawierały normę kompetencyjną do wydania przez ministra spraw wojskowych rozporządzeń w sprawie tworzenia lub rozwiązywania sądów marynarskich

¹⁴ Ibidem, s. 45 i 52.

¹⁵ Z. Rólnicki, *Wojskowy Kodeks Karny w brzmieniu obowiązującym na całym terytorium Rzeczypospolitej Polskiej wraz ze wszystkimi rozporządzeniami i ustawami dodatkowymi, tudzież orzeczeniami Najwyższego Sądu Wojskowego*, Lwów 1924, s. 239.

¹⁶ W. Makowski, *Kodeks Karny Wojskowy z dodaniem ustaw i przepisów wprowadzających, przechodnich i uzupełniających oraz komentarza*, Warszawa 1921, s. 250.

¹⁷ Dz.U.R.P. Nr 90 z 24 września 1920 r., poz. 594, Rozporządzenie Rady Obrony Państwa w przedmiocie zmiany art. 1 rozporządzenia Rady Obrony Państwa z dnia 15-go lipca 1920 r. w przedmiocie zmiany art. 185 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10-go maja 1920 r. o wprowadzeniu ustawy wojskowego postępowania karnego.

i odpowiednio admirałskich. Rozporządzenie takie, wydane w formie rozkazu, powinno być opublikowane w „Dzienniku Rozkazów Wojskowych”¹⁸.

Przyjęte rozwiązanie może budzić wątpliwości natury konstytucyjnej. Rozporządzenie z 10 maja 1920 r. nie było dokumentem rangi ustawowej. Recepja ustawy nastąpiła bowiem rozporządzeniem, w którym powtórzono treść pierwotnej ustawy i dokonano w niej zmian. Należy więc postawić pytanie, czy minister spraw wojskowych mógł wydać rozporządzenie na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów. Choć przedwojenna doktryna prawa konstytucyjnego wykluczała takie rozwiązanie, problem ten nie został podniesiony w praktyce urzędowania sądów wojskowych¹⁹.

Należy także pamiętać o art. 121 omawianego rozporządzenia, który do momentu utworzenia sądów admirałskich i marynarskich oraz wyznaczenia dowódców właściwych wskazywał sądy okręgów generalnych i sądy załogowe jako właściwe do rozpoznawania spraw oficerów i marynarzy marynarki wojennej²⁰.

Norma zawarta w art. 33 została wypełniona przez rozkaz o utworzeniu Sądów Załogowych oraz reorganizacji Sądów dla sprawowania sądownictwa doraźnego i lotnych komisji śledczych z 30 listopada 1920 r.²¹ Ponieważ rozkaz ten nie był opublikowany w „Dzienniku Rozkazów Wojskowych”, „Dodatku Tajnym do Dziennika Rozkazów” ani w „Dzienniku Ustaw RP”, można kwestionować jego moc prawną jako rozporządzenia ministra spraw wojskowych. Nie ulega jednak wątpliwości, że był to rozkaz powszechnie stosowany i sądy okręgów generalnych nie kwestionowały wyroków sądów załogowych utworzonych na jego podstawie.

¹⁸ Dz.U.R.P. z 1920 r. Nr 59 poz. 368, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 maja 1920 r., art. 33, 37, 185.

¹⁹ Por. Z. Cybichowski, *Polskie prawo państwowe na tle uwag z dziedziny nauki o państwie i porównawczego prawa państwowego*, t. II, Warszawa 1927, s. 106–117.

²⁰ *Postępowanie karne wojskowe*, s. 45.

²¹ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, sygn. I.351.3.3, pag. 1–10, mszp., Rozkaz o utworzeniu Sądów Załogowych oraz reorganizacji Sądów dla sprawowania sądownictwa doraźnego i lotnych komisji śledczych (odpis), Warszawa 30 listopada 1920 r.

Omawiany rozkaz powoływał 29 sądów załogowych i 1 sąd marynarski w Pucku. Właściwość poszczególnych sądów wyznaczona była na podstawie art. 19 rozporządzenia z 10 maja 1920 r., a więc była zależna „od właściwości dowódców właściwych”. W rozkazie posłużono się dwiema metodami wyznaczania dowódców właściwych. Pierwsza miała mieć zastosowanie przed przejściem armii do pokojowej dyslokacji, a druga po nim. W pierwszym wariantcie dowódcami właściwymi byli dowódcy powiatowych komend uzupełnień względem wszystkich szeregowych stacjonujących ze swymi oddziałami na ich terenie. Typowym przykładem był Sąd Załogowy w Toruniu, którego właściwość rozciągała się na teren Powiatowej Komendy Uzupełnień w Toruniu. Jednak rozkaz przewidywał dla pewnych sądów załogowych modyfikacje tej zasady. Tutaj jako przykład mógł służyć Sąd Załogowy w Modlinie, którego właściwość rozciągała się nie tylko na teren Powiatowej Komendy Uzupełnień w Płocku, ale także na szeregowych z oddziałów stacjonujących w obozie warownym w Modlinie. Tak więc w tym przypadku dowódcą właściwym mógł być nie tylko komendant Powiatowej Komendy Uzupełnień, ale także dowódca każdego z oddziałów stacjonujących na terenie obozu warownego w Modlinie. Zupełnie odmiennie wyznaczono właściwość dla Sądu Marynarskiego w Pucku. Tam dowódcą właściwym został Dowódca Wybrzeża w Pucku, a więc nie było tu elementu właściwości terytorialnej. Drugi wariant, który miał być stosowany po przejściu armii do dyslokacji pokojowej, przewidywał, że dowódcami właściwymi będą odpowiedni dowódcy dywizji lub brygad.

Przy wszystkich sądach załogowych oraz przy sądzie marynarskim utworzono areszty załogowe. Kluczników, pracowników kancelarii aresztu, szeregowych sanitarnych, szeregowego taborowego oraz wóz i dwa konie dla Aresztu Załogowego przy Sądzie Marynarskim w Pucku miał zapewnić ze swojego etatu Dowódca Wybrzeża²².

W kontekście omawianego rozkazu niezrozumiałe wydaje się pismo wysłane 13 stycznia 1921 r. przez Oddział I Organizacyjny do Oddziału VI Prawnego Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych. Poruszono w nim kwestię organizacji sądów marynarskich, wska-

²² Ibidem.

zując, że nie były one uwzględnione w pierwotnych planach. Jednocześnie Oddział I Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych prosił o przedstawienie propozycji organizacji tych sądów z uwzględnieniem rozporządzenia wykonawczego dotyczącego sądów załogowych²³. Tymczasem rozporządzenie to zawierało postanowienie dotyczące ustanowienia Sądu Marynarskiego w Pucku. Jedynym wyjaśnieniem treści pisma może być przekonanie Oddziału I Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych o niedostatecznej liczbie sądów marynarskich²⁴.

Z normy kompetencyjnej wyrażonej w art. 37 rozporządzenia z 10 maja 1920 r. minister spraw wojskowych skorzystał, wydając na początku 1921 r. rozkaz o utworzeniu Sądu Admiralskiego w Grudziądzu. Był to jedyny sąd admiralski w Polsce, który swoją właściwością obejmował wszystkie oddziały i instytucje marynarki wojennej. Pomimo tego nie zdecydowano się na utworzenie sądu nowego etatowo czy nawet wydziału przy istniejącym już sądzie wojskowym. Przy niewielkiej liczbie spraw tworzenie takiej jednostki byłoby marnowaniem sił zatrudnionych w niej oficerów sądowych. Dlatego też minister Kazimierz Sosnkowski powierzył czynności sądu admiralskiego Sądowi Okręgu Generalnego Pomorze. Pomimo iż treść rozkazu mówiła jedynie o tymczasowym przekazaniu czynności, analogiczne rozwiązania stosowano nieprzerwanie aż do wybuchu II wojny światowej²⁵.

W 1921 roku Sąd Okręgu Generalnego Pomorze był jednym z najkrócej funkcjonujących sądów stałych. Został utworzony rozkazem ministra spraw wojskowych z 17 lutego 1920 r. Dowództwo Okręgu Generalnego mieściło się w Grudziądzu. Z tego też względu siedzibą Sądu Admiralskiego stał się właśnie Grudziądz, w którym nie stacjonował żaden z oddziałów marynarki wojennej, a nie któreś

²³ Niestety w zasobach Centralnego Archiwum Wojskowego w Rembertowie brak dalszej korespondencji w tej sprawie.

²⁴ Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, sygn. I.300.12.10, br. pag., mszp., Pismo Oddziału I Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 120/Org. do Oddziału VI Prawnego Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych w sprawie Sądów Marynarskich, Warszawa 13 stycznia 1921 r.

²⁵ Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 5 z 8 lutego 1921 r., poz. 99, Utworzenie Sądu Admiralskiego.

z miast o zasadniczym znaczeniu dla marynarki wojennej, jak Puck, Toruń, Modlin czy Pińsk²⁶.

Minister spraw wojskowych, wydając swój rozkaz o utworzeniu Sądu Admiralskiego w Grudziądzu, powołał się jedynie na art. 37 rozporządzenia Rady Ministrów z 10 maja 1920 r., a więc treść rozporządzenia powinna zawierać tylko postanowienia dotyczące utworzenia Sądu Admiralskiego. Tymczasem rozkaz wypełniał także normę kompetencyjną art. 78 rozporządzenia. Zdanie trzecie tego artykułu stanowiło, że „oznaczenie właściwych dowódców dla sądów marynarskich i admiralskich nastąpi w drodze rozporządzenia Ministra Spraw Wojskowych”²⁷. Rozkaz wskazywał Dowódcę Wybrzeża jako dowódcę właściwego w sprawach szeregowych i oficerów podległych Dowództwu Wybrzeża. Natomiast szefa Departamentu dla Spraw Morskich Ministerstwa Spraw Wojskowych wyznaczał na dowódcę właściwego dla pozostałych szeregowych i oficerów marynarki wojennej. Do kompetencji właściwych dowódców należało także wskazywanie z listy kandydatów przedstawionej przez szefa Sądu Okręgu Generalnego Pomorze asesorów do składów orzekających jako Sąd Admiralski²⁸.

Rozkaz o utworzeniu Sądu Admiralskiego w Grudziądzu zawierał jeszcze jedno istotne postanowienie. Stwierdzał, że jest on „instancją odwoławczą dla Sądu Marynarskiego w Pucku, oraz dla wyroków Sądów załogowych, jako Sądów Marynarskich w Toruniu i Modlinie”²⁹. Wymieniał tym samym katalog sądów załogowych mogących orzekać jako sądy marynarskie. Można by się w tym miejscu dopatrywać skorzystania z kompetencji wyrażonej w art. 33 rozporządzenia z 10 maja 1920 r., który nie był przytoczony jako podstawa wydania rozkazu.

²⁶ Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 7 z 9 marca 1920 r., poz. 140, Rozkaz z 17 lutego 1920 r. o utworzeniu Sądu Wojskowego Okręgu Generalnego Pomorze w Grudziądzu.

²⁷ Dz.U.R.P. z 1920 r. Nr 59, poz. 368, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 maja 1920 r., art. 78.

²⁸ Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 5 z 8 lutego 1921, poz. 99, Utworzenie Sądu Admiralskiego.

²⁹ Ibidem.

Rozwiązania dotyczące właściwości sądów marynarki wojennej przyjęte w rozkazie o utworzeniu Sądów Załogowych oraz reorganizacji Sądów dla sprawowania sądownictwa doraźnego i lotnych komisji śledczych i rozkazie o utworzeniu Sądu Admiralskiego w Grudziądzu były bardzo nieelastyczne. Przykładem może być utworzenie Komendy Portu Wojennego Pińsk w dniu 10 lutego 1921 r. czy przekształcenie Oddziału Detaszowanego Flotyli Wiślanej na Prypoci we Flotyllę Pińską w dniu 2 marca 1922 r. Oddziały te, złożone z oficerów i szeregowych marynarki wojennej, znajdowały się poza zasięgiem właściwości Sądu Marynarskiego w Pucku czy Sądów Załogowych w Modlinie i Toruniu. W konsekwencji nie należały także do właściwości Sądu Admiralskiego w Grudziądzu³⁰.

Problem przedstawiony na powyższym przykładzie mógł się powtórzyć także w innych sytuacjach. W związku z tym w sierpniu 1923 r. ogłoszono rozkaz o sądach admiralskich (marynarskich – uzupełnienie). Był on rozporządzeniem zmieniającym dwa poprzednie rozporządzenia dotyczące utworzenia sądów załogowych i sądu admiralskiego. Zgodnie z nowym rozkazem dla oficerów i szeregowych marynarki wojennej znajdujących się na obszarze podległym Dowództwu Floty właściwy pozostał Sąd Marynarski w Pucku i Sąd Admiralski w Grudziądzu jako sąd odwoławczy. Natomiast dla wszystkich pozostałych szeregowych i oficerów marynarki wojennej właściwy był w pierwszej instancji wojskowy sąd rejonowy lub wojskowy sąd okręgowy określony według właściwości terytorialnej miejsca stacjonowania jednostki. W wypadkach takich orzekał on jako sąd marynarski lub odpowiednio sąd admiralski orzekający w pierwszej instancji. Sądem drugiej instancji był Sąd Admiralski w Grudziądzu³¹.

Kolejna zmiana właściwości sądów marynarskich i sądów admiralskich nastąpiła 22 stycznia 1924 r. przez wprowadzenie w życie rozkazu o utworzeniu sądów admiralskich i marynarskich oraz nadanie praw właściwych dowódców w przedmiocie przestępstw podlegających właściwości tych sądów. Rozkaz ten był rozporządze-

³⁰ M. Babnis, *Kronika Polskie Marynarki Wojennej*, s. 23–26.

³¹ *Dziennik Rozkazów Wojskowych* nr 30 z 14 sierpnia 1923, poz. 398, Sądy admiralskie (marynarskie – uzupełnienie).

niem wypełniającym normy kompetencyjne zawarte w art. 33, 37 i 78 rozporządzenia z 10 maja 1920 r. Jednocześnie uchylał on wszystkie wcześniejsze rozporządzenia dotyczące organizacji i właściwości sądów marynarskich i sądów admirałskich³².

Zgodnie z nową organizacją sądami marynarskimi były wojskowe sądy rejonowe w Modlinie, Toruniu i Brześciu nad Bugiem, jeśli orzekały jako sądy marynarskie. Sądami admirałskimi były Wojskowy Sąd Okręgowy nr I w Warszawie, Wojskowy Sąd Okręgowy nr VIII w Grudziądzu i Wojskowy Sąd Okręgowy nr IX w Brześciu nad Bugiem, jeśli orzekały jako sąd admirałski. Wymienione sądy admirałskie były sądami pierwszej instancji w zakresie swej kompetencji lub sądami odwoławczymi odpowiednio dla sądów marynarskich w Modlinie, Toruniu i Brześciu nad Bugiem. Stworzono w ten sposób trzy pary sądów, które rozpatrywać miały poszczególne sprawy³³.

O tym, gdzie dana sprawa zostanie skierowana, przesądzali wyznaczeni tym samym rozkazem dowódcy właściwi. Kompetencje dowódców właściwych prezentuje poniższa tabela.

Tabela 1. Dowódcy właściwi w marynarce wojennej w myśl rozkazu ministra spraw wojskowych z 22 stycznia 1924 r.

Dowódcy właściwi	Sąd Marynarski jako sąd I instancji	Sąd Admirałski jako sąd I instancji
Dowódca floty		Przestępstwa popełnione przez oficerów i szeregowych pełniących służbę w oddziałach i instytucjach podległych dowództwu floty

³² Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 3, 22 stycznia 1924, poz. 22, Utworzenie sądów admirałskich i marynarskich, oraz nadanie praw właściwych dowódców w przedmiocie przestępstw, podlegających właściwości tych sądów.

³³ Ibidem.

Dowódcy właściwi	Sąd Marynarski jako sąd I instancji	Sąd Admiralski jako sąd I instancji
Szef Kierownictwa Marynarki Wojennej	Przestępstwa popełnione przez oficerów i szeregowych pełniących służbę w oddziałach i instytucjach podległych szefowi Kierownictwa Marynarki Wojennej, poza oficerami i szeregowymi pełniącymi służbę w oddziałach i instytucjach podległych dowództwu floty	
Komendant Portu Wojennego w Gdyni	Przestępstwa popełnione przez szeregowych pełniących służbę w oddziałach i instytucjach podległych dowództwu floty	
Komendant Portu Wojennego w Modlinie	Przestępstwa popełnione przez szeregowych pełniących służbę w oddziałach i instytucjach marynarki wojennej na terenie Okręgu Korpusu nr I	
Dowódca Flotyli Wiślanej w Toruniu	Przestępstwa popełnione przez szeregowych pełniących służbę w oddziałach i instytucjach marynarki wojennej na terenie Okręgu Korpusu nr VIII	
Dowódca Flotyli Pińskiej w Pińsku	Przestępstwa popełnione przez szeregowych pełniących służbę w oddziałach i instytucjach marynarki wojennej na terenie Okręgu Korpusu nr IX	

Źródło: opracowanie własne.

Jak można zauważyć na podstawie powyższej tabeli, błędna redakcja przepisu spowodowała, że nie było dowódcy właściwego dla:

1. przestępstw należących do właściwości sądu admiralskiego działającego jako sądu pierwszej instancji, a popełnionych przez oficerów lub szeregowych marynarki wojennej niepełniących służby w oddziałach i instytucjach podległych dowództwu floty,
2. przestępstw należących do właściwości sądu marynarskiego popełnionych przez oficerów pełniących służbę w oddziałach i instytucjach podległych dowództwu floty.

Dlatego należy się opowiedzieć za wykładnią funkcjonalną tego rozkazu i w obu przypadkach przyznać prawo właściwego dowódcy szefowi Kierownictwa Marynarki Wojennej, w drugim zaś także dowódcy floty.

Dowódca floty kierował sprawy do sądu za pośrednictwem prokuratora przy Wojskowym Sądzie Okręgowym nr VIII. Szef Kierownictwa Marynarki Wojennej mógł skierować sprawę do sądu za pośrednictwem prokuratora przy Wojskowym Sądzie Okręgowym nr I, VIII lub IX. Wybór dokonywany był na podstawie siedziby oddziału lub instytucji, w której służył oficer lub szeregowy, który popełnił dane przestępstwo. Komendant Portu Wojennego w Gdyni i dowódca Flotyli Rzecznej w Toruniu kierowali sprawy do sądu za pośrednictwem oficera sądowego przy Wojskowym Sądzie Rejonowym w Toruniu, natomiast komendant Flotyli Pińskiej i komendant Portu Wojennego w Modlinie – odpowiednio przez oficerów sądowych przy Wojskowym Sądzie Rejonowym w Brześciu nad Bugiem i Modlinie³⁴.

Do niewielkiej zmiany doszło w 1929 r., kiedy wydano kolejny rozkaz będący rozporządzeniem do rozporządzenia z 10 maja 1920 r. Dowódcą właściwym dla przestępstw należących do właściwości Sądów Marynarskich popełnionych przez szeregowych pełniących służbę w oddziałach i instytucjach marynarki wojennej na terenie Okręgu Korpusu nr I, zamiast komendanta Portu Wojennego w Modlinie, został szef wydziału ogólnego Kierownictwa Marynarki Wojennej. Sprawy kierował do oficera sądowego przy Wojskowym Sądzie Rejonowym w Warszawie. Jednocześnie Wojskowy Sąd Rejonowy w Modlinie utracił prawo orzekania jako sąd marynarki na rzecz sądu w Warszawie³⁵.

Zasadnicza zmiana w organizacji sądownictwa wojskowego nastąpiła w dniu 1 stycznia 1937 r., wraz z wprowadzeniem w życie dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 września 1936 r. Prawo o ustroju sądów wojskowych³⁶. Już w art. 1 tego rozporządzenia stwierdzono, że sądy wojskowe swoją jurysdykcją obejmują

³⁴ Ibidem.

³⁵ Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 35 z 7 listopada 1929 r., poz. 356, Utworzenie sądu marynarskiego w Warszawie, oraz nadanie praw właściwego dowódcy w sprawie przestępstw, podlegających właściwości tego sądu.

³⁶ Dz.U.R.P. Nr 76 z 6 października 1936 r., poz. 536, Prawo o ustroju sądów wojskowych.

wojsko i marynarkę wojenną. Uściślenie tej normy nastąpiło w art. 8, który stwierdzał, że

wymiar sprawiedliwości w wojsku i w marynarce wojennej sprawują:
 wojskowe sądy rejonowe i wojskowe sądy marynarskie;
 wojskowe sądy okręgowe i wojskowe sądy admirałskie;
 oraz wspólny dla wojska i marynarki wojennej;
 Najwyższy Sąd Wojskowy.

Rozwiązanie to było powieleniem przepisów zawartych w rozporządzeniu Rady Ministrów z 10 maja 1920 r. Nieco inaczej rozwiązano natomiast kwestię właściwości sądów dla marynarki wojennej. Choć art. 13 dekretu z 1936 r. przyznawał ministrowi spraw wojskowych kompetencję do wydawania rozkazów tworzących lub znoszących wojskowe sądy marynarskie i admirałskie, to nie były one konieczne do sprawowania wymiaru sprawiedliwości w marynarce wojennej. Stało się tak dzięki wprowadzeniu przepisów umożliwiającemu wojskowym sądom rejonowym i okręgowym orzekanie jako sądy marynarskie i odpowiednio admirałskie, jeśli sprawa należała do właściwości takiego sądu, a nie był on utworzony. Tak więc niemożliwe było powstanie luki prawnej, w której żaden sąd nie był właściwy do rozpoznania sprawy, tak jak działo się to, gdy obowiązywały przepisy rozporządzenia z 10 maja 1920 r. i rozporządzeń wydanych na jego podstawie. Na gruncie nowych przepisów, jeśli nie było właściwego sądu marynarskiego lub admirałskiego, zastępował go odpowiednio właściwy wojskowy sąd rejonowy lub okręgowy³⁷.

W przedwojennej doktrynie wykształcił się także pogląd, że nie jest nieważny wyrok wojskowego sądu rejonowego lub okręgowego, orzekającego jako wojskowy sąd marynarski lub odpowiednio admirałski, nawet jeśli istniał taki sąd i dana sprawa była w zakresie jego właściwości. Wniosek taki wyciągano z równorzędności wojskowych sądów marynarskich i wojskowych sądów rejonowych oraz wojskowych sądów admirałskich i wojskowych sądów okręgowych. Skoro zakres ich działania był taki sam, to nie mogło dojść do

³⁷ Ibidem, art. 21 i 26.

takiego naruszenia właściwości rzeczowej, które mogłoby powodować nieważność orzeczenia. Zakończenie takiej sprawy wyrokiem mogłoby jedynie stanowić podstawę do jego uchylecia, jeśli zmiana sądu i zwierzchnika sądownokarnego miała wpływ na treść orzeczenia³⁸.

Kompetencję do tworzenia i znoszenia za pomocą rozkazów wojskowych sądów marynarskich i admirałskich otrzymał minister spraw wojskowych. Skorzystał z niej tylko raz, wydając we wrześniu 1937 r. rozkaz o utworzeniu Wojskowego Sądu Marynarskiego w Gdyni. Nie określił jednak obszaru, na jakim wymieniony sąd miał być właściwy, Szczegółowe rozporządzenia dotyczące utworzenia sądu powierzył bowiem szefowi Kierownictwa Marynarki Wojennej. Postanowienie takie było jednak niezgodne z art. 12 § 2. Prawa o ustroju sądów wojskowych, który wyłącza kompetencję do ustalenia obszaru działania sądu przyznawał ministrowi spraw wojskowych³⁹.

Prawdopodobnie m.in. z tego względu Wojskowy Sąd Marynarski nie został utworzony, co znalazło swoje potwierdzenie w kolejnym rozkazy z 22 listopada 1937 r. o utworzeniu rejonów sądowych i ustaleniu ich granic. Rozkaz ten tworzył rejon sądowy Gdynia, obejmujący Powiatową Komendę Uzupełnień w Gdyni. Sądem właściwym w granicach tego rejonu miał być Wojskowy Sąd Marynarski w Gdyni, którego uruchomienie miało nastąpić kolejnym rozkazem⁴⁰. Rozkazu takiego nie wydano, a jedynie opublikowano obwieszczenie o uruchomieniu Wojskowego Sadu Marynarskiego w Gdyni z dniem 1 kwietnia 1938 r. W obwieszczeniu tym powołano się na rozkaz z września 1937 r⁴¹. Umożliwiło to szefowi Kierownictwa Marynarki Wojennej wydanie rozkazu o gospodarczym podpo-

³⁸ M. Buszyński, B. Matzner, *Kodeks Postępowania Karnego i Prawo o ustroju sądów wojskowych z komentarzem*, Warszawa 1937, s. 33 i 37.

³⁹ Dz.U.R.P. Nr 76 z 6 października 1936 r., poz. 536, Prawo o ustroju sądów wojskowych, art. 12 § 2 i 13; Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 12 z 25 września 1937 r., poz. 151, Utworzenie Wojskowego Sądu Marynarskiego w Gdyni.

⁴⁰ Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 1 z 3 lutego 1938 r., poz. 11, Utworzenie rejonów sądowych i ustalenie ich granic.

⁴¹ Dziennik Rozkazów Wojskowych nr 4 z 12 kwietnia 1938 r., obwieszczenie nr 2, Wojskowy Sąd Marynarski w Gdyni – uruchomienie.

rządkowaniu sądu pod Kierownictwo Marynarki Wojennej. Określono w ten sposób źródło finansowania działalności sądu⁴².

Wojskowe sądy admiralskie i wojskowe sądy marynarskie rozpoznawały sprawy oficerów i szeregowych pełniących służbę w marynarce wojennej oraz wszystkich pozostałych osób, które podlegały dowódcom lub przełożonym w marynarce wojennej. W grupie tej znajdowali się nie tylko żołnierze marynarki wojennej, ale także innych rodzajów broni i służb, pełniący służbę w oddziałach i instytucjach marynarki wojennej. W szczególnych przypadkach także osoby cywilne i jeńcy wojenni⁴³. Był to zatem krąg znacznie szerszy niż w przypadku przepisów rozporządzenia z 10 maja 1920 r.

Podział stałych sądów wojskowych na Najwyższy Sąd Wojskowy oraz sądy wojska i marynarki wojennej, a także dalej sądy załogi i okręgów generalnych lub analogicznie sądy marynarskie i admiralskie był kopią rozwiązań przyjętych w armii austriackiej⁴⁴. Rozporządzenie z 1920 r. wprowadzające ten podział było opracowane w warunkach wojennych i pod presją czasu, bez możliwości głębszej, rzetelnej ingerencji w recypowany wówczas austriacki system formalnego prawa karnego wojskowego. Należy jednak podkreślić, że przyjęta w 1936 r. struktura sądownictwa wojskowego nie zmieniła się. Sądy kontynuowały swoją działalność pod zmienionymi nazwami. W marynarce wojennej nawet różnica w nazewnictwie była słabo dostrzegalna, ponieważ sądy marynarskie zostały zastąpione przez wojskowe sądy marynarskie, a sądy admiralskie przez wojskowe sądy admiralskie. Na przestrzeni od 1920 r. wszystkie zmiany w sądownictwie stałym marynarki wojennej zachodziły na poziomie rozkazów ministra spraw wojskowych o mocy rozporządzenia. Jednak dopiero dekret z 1936 r. wprowadził rozwiązanie w zakresie organizacji sądów dla marynarki wojennej, które uniemożliwiało powstanie luki w zakresie właściwości sądowej. W braku odpowiedniego rozporządzenia była ona zawsze

⁴² S.M. Piaskowski, *Kroniki Polskiej Marynarki Wojennej*, t. II, Albany 1987, s. 12.

⁴³ M. Buszyński, B. Matzner, op.cit., s. 32–33.

⁴⁴ Por. Ustawa z dnia 5. lipca 1912 o postępowaniu karnym wojskowym, par. 19.

wyznaczana ustawą. Kontynuacja austriackich rozwiązań była zapewne podyktowana chęcią dalszego stosowania sprawdzonych i znanych rozwiązań oraz ograniczeniem kosztów związanych z wprowadzeniem nowego ustroju sądownictwa wojskowego i postępowania karnego wojskowego.

W kontekście ciągłego powierzania czynności sądów marynarki wojennej sądom wojska należy zadać sobie pytanie o zasadność utrzymywania tego pionu sądownictwa. Decyzję taką można tłumaczyć jedynie względami prestiżowymi. W okresie międzywojennym pozycja militarna państwa była skorelowana z jego pozycją geopolityczną. W sytuacji, w której istniały państwa mające nie tylko odrębne sądownictwo dla marynarki wojennej, ale nawet osobne prawo karne materialne, rezygnacja z odrębnego sądownictwa dla marynarki wojennej mogła być postrzegana jako rezygnacja z ambicji politycznych⁴⁵. W kontekście napięć II połowy lat 30. XX wieku i prowadzonej w tym czasie propagandy mocarstwowej rezygnacja z choćby formalnego podkreślenia znaczenia polskiej marynarki wojennej wydawała się niemożliwa.

SUMMARY

Organization and jurisdiction of Polish navy courts-martial in years 1920–1939

When Poland regained sovereignty in November 1918 there was created new judiciary. Depending on the region, in the very beginning, courts-martial were acting on the base of German, or Austro-Hungarian procedural martial law. This was changed in the May 1920, when Austro-Hungarian procedural martial law was introduced on the territory of the whole country. This law distinguished army court-martial, navy courts-martial, and common Highest Court-Martial. Due to different organizations from years 1920, 1923, 1924, and 1929 lower navy courts-martial, called Sea-

⁴⁵ J. Lipka, *Zarys organizacji sądownictwa w marynarce wojennej francuskiej*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy* 1930, nr 3, s. 61–77.

man Courts-Martial, had their residences in Puck, Toruń, Modlin, Brześć nad Bugiem, and Warszawa. Higher courts-martial, called Admiral Courts-Martial, had their residences in Grudziądz, Warszawa, and Brześć nad Bugiem. In 1937 new procedural martial law was introduced in Poland, but still it was based on Austro-Hungarian model. Due to new organization, since 1937 every lower court-martial could act as a Seaman Court-Martial, and correspondingly every higher court-martial could act as an Admiral Court-Martial. Additionally in 1938 there was created single Seaman Court-Martial in Gdynia. Jurisdiction of Polish navy courts-martial varied within years. At some time not only navy seaman and officers, but also civil staff of the ship, where subject to military law.

Keywords: navy courts, martial courts